

19.65x26.84	1	42	עמוד	הארץ - מוסף הארץ	29/11/2019	70979946-1
25910 - הוצאת ספרי - 25910						

תחת השמש עפרי אילני

רודפי שלום

במחלקות למדעי הרוח בישראל צמח זרם עצמאי של היהדות שגרשם שלום הוא נביאו. חסידיו מתנהגים כמעריצים שרופים

●●● שוחחתי באחרונה עם פרופסור למדעי היהדות שמלמד בגרמניה. לפני כמה שנים הוא הוזמן לשבתון באוניברסיטה העברית, חי כאן במשך שנה עם משפחתו, וכך התודע לראשונה להוויה הממשית במדינת היהודים. הוא הופתע מכמה היבטים של החברה הישראלית, אבל דבר אחד הדהים אותו במיוחד: כמעט אף ישראלי שפגש לא ידע מי זה גרשם שלום. במשך עשורים, לאורך שנות לימודים ומחקר, הוא האמין ששלום הוא הדמות החשובה ביותר ביהדות המודרנית, וגם בחייה הרוחניים של ישראל. גם אקדמאים ישראליים שאיתם דיבר עסקו בשלום בלי הפסקה. אבל כשהגיע לישראל, גילה להפתעתו שגיבורו זר לגמרי לחייה התרבותיים של ישראל. ביתו של שלום כרחביה עומד נטוש, חיבוריו אינם נלמדים בבתי הספר וכערים הגדולות אין רחוב משמעותי על שמו. חמור מכך: הישראלים שפגש, למשל ההורים בנן שאליו שלח את ילדו, לא ידעו אפילו להגות את שמו כמו שצריך: "שולם?" אמרו לו, "מי זה לעזאזל שולם?"

ואכן, דמותו של שלום מגדירה הבדל אבסולוטי בין שני סוגים של טיפוסים אנושיים. עבור בני אדם רגילים – צעירים או מבוגרים, אשכנזים או מזרחים, חסרי השכלה או משכילים במידה מסוימת – השם שלום לא אומר כמעט כלום. לעומת זאת, עבור רוב העוסקים במדעי היהדות, ואף במדעי הרוח באופן כללי, שלום הוא עולם ומלואו – חוקר היהדות ומייסד תחום מחקר הק' בלה המודרני מוזן אינספור מחקרים, מאמרים והרצאות. בבתי קפה בנחלאת, פרופסורים בירושלים לוחשים עדיין אנקדוטות עסיסיות על החוקר הדגול, שעוסקות בדרך כלל באיזו קריאת ביניים שאותה השמיע או לא השמיע בעת הרצאה של עמיתו יריבו מרטין בובה. בכנסים רבים למדעי היהדות, "גרשם שלום" הוא קטגוריה בפני עצמה, שעומדת בדרגה אחת עם נושאים מרכזיים ביהדות כמו התנ"ך, החסידות או הפיוט.

לימודי גרשם שלום הפכו לתחום אקדמי של ממש. לא יהיה זה מוגזם לומר שלצד היהדות האורתודוקסית והיהדות הרפורמית והקונסרבטיבית, התהווה במחלקות למדעי הרוח זרם נפרד של יהדות אקדמית, ששלום הוא נביאה העיקרי. אך לכל ההתעסקות הזאת יש תהודה מועטה ביותר מחוץ לחדרי הסמינרים של האוניברסיטה. מחשבות אלה עלו בי עם הופעתו בהוצאת מאגנס של תרגום עברי לביוגרפיה חדשה של שלום, מאת חוקר היהדות האמריקאי דוד ביאל. הספר מצטרף לביוגרפיה "מברלין לירושלים ובחזרה" מאת נועם זדוף שיצאה ב-2015 בהוצאת כרמל, ולביוגרפיה נוספת מאת אמיר אנגל שפורסמה באנגלית בהוצאת אוניברסיטת שיקגו ב-2017. גל הביוגרפיות הזה הוא ראוי

צילום: הספרייה הלאומית

לציון, בהתחשב בכך שחיי של שלום היו למעשה חיים די רגילים של פרופסור ירושלמי פד"נ. במשך כמעט 60 שנה, מאז עלייתו לארץ ב-1923 ועד מותו ב-1982, הוא חי כמלומד הס' פון בין ספריו ועוסק בפרסום ספרים, תיקון הערות שוליים ופוליטיקה פנים-אקדמית. אף שבכמה ממחקריו אפשר למצוא ממד פוליטי מרומן, הוא לא העמיד שיטה פילוסופית או רעיונית שחורגת מתחום ההיסטוריה היהודית. בשונה מאינטלקטואל ירושלמי ידוע אחר, יש עיהו ליבוביץ, הוא לא הביע עמדות פוליטיות מעוררות מחלוקת – לפחות לא בעשורים האחרונים לחייו; בשונה מייקים דגולים אחרים דוגמת זלמן שוקן, הוא אף לא הותיר ילדים.

למעשה, בעשורים האחרונים כמה חוקרי קבלה ביקרו בחריפות את התיאוריות ההיסטוריות של שלום, ואף פירקו אותן לבנה אחרי לבנה. אך דווקא העובדה שבנה תיאוריות גדולות ושאפתניות מבטיחה לרעיונותיו חיים ארוכים יותר מאלה של מבקריו. יותר מכך: סוד הקסם של שלום טמון כנראה דווקא בצדדים האפלים באישיותו. אף שעסקו בשאלות פילולוגיות אוטוריות לכאורה, מחקריו עוררו יצרים עזים. אלה מתבטאים למשל בהשתלחיות הארסיות שהופנו כלפיו מעל דפי "הארץ" על ידי המבקר ברוך קורצווייל, שטען כי שלום התקרב ל"מיסטיקה של הניהיליזם", בעיקר בשל יחסו האוהד לכאורה לדמותו של משיח השקר שבתי צבי. קורצווייל מצא בשלום פן דמוני-אנרכיסטי, ובאחד ממאמריו הביקורת שלו כלל אפילו מעין מערכון סאטירי על שלום ומלחכי פנכתו. משהו מכוחות האופל השטניים שאותם ידע שלום לתאר במחקריו הקריין גם על דיוקנו שלו.

כמה וכמה מהאנשים בסביבתו התאבדו – חברים, תלמידים וקולגות – ואף שהטענות בדבר אחי ריותו העקיפה לאסון הופרכו בו אחר זו, מידה מסוימת של מסתורין אפל דבק בו בכל זאת. אך דווקא זה מה שהפך אותו לדמות מעניינת, שהרי קשה לחשוב על פרופסור ישראלי בן זמננו שדמותו מסוגלת להצית כך את הדמיון ואת הרגש.

וכך, הפכו חייו של שלום למעין מיתולוגיה. כמו מעריצים שרופים של להקה, חובבי הויאנר מכירים בעל פה את רגעי השיא, וידעו למצוא אותם בכל ביוגרפיה חדשה: אביו של שלום מגרש אותו מהבית בשל היעדר פטריוטיות גרמנית; שלום משוחח לראשונה עם ולטר בנימין בחדר הקטלוג של ספריית האוניברסיטה בברלין; שלום כותב לפרנץ רוזנצווייג מכתב, ובו הוא מזהיר שיום אחד תתפרץ העוצמה הדתית הכמוסה בשפה העברית ותחריב את דובי ריה; חנה ארנדט מודיעה לשלום שבנימין התאבד; שלום מגלה שאשתו גיהלה רומן עם שמואל הוגו ברגמן; שלום קורא את ספרה של ארנדט "אייכמן בירושלים" ומאשים אותה שאין בה "אהבת ישראל"; וכו'.

מרכז העולם

השמות הגדולים ששלובים בביוגרפיה של שלום מסבירים גם הם את סוד המשיכה שלו. שלום נשא בגופו עולם אבוד של אינטלקטואלים יהודים גרמנים – סביבה רוחנית שבתוכה פעלו כמה מההוגים הגדולים ביותר במאה ה-20. את יידידותו האינטימית עם בנימין הוא גם דגל לתדע ולפרסם (ביאל בספרו מעלה אפשרות של יחסים היה צד הומוארוטי), כך שההילה של בנימין דבקה גם בו. שלום, אם כן, היה אמנם פרופסור מהר הצופים, אבל היה יכול להרים טלפון לקרל גוסטב יונג או לתאודור אדורנו. כל זה משמעותי מאוד לדימוי העצמי של האקדמאי הישראלי, שנאלץ להתמודד ביומיום עם אנשי מינהלה צרי אופקים, סטודנטים אדישים ופוליטיקאים עמי ארצות. שלום מאפשר לו לדמיין לרגע שהעולם האינטלקטואלי סובב סביבו.

בעניין זה מן הראוי לצטט דברים משעשעים שכתבה ארנדט על שלום במכתב מ-1957, המורפיעים בספרו של ביאל: "הוא [שלום] מרוכז בעצמו. ביסודו של דבר, זה מה שהוא חושב: ישראל היא מרכז העולם; ירושלים היא מרכז ישראל; האוניברסיטה היא מרכז ירושלים; שלום הוא מרכז האוניברסיטה. והצרה העיקרית היא שהוא באמת חושב שיש לעולם מרכז."

יום אחד התרבות הישראלית הכללית עוד תכיר בערכו של גרשם שלום. חייו של המלומד הירושלמי עוד יהיו השראה לאופרת רוק. ואם לא, לפחות לשייר בפסטיגל.